

UOT 33**XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ
GÖMRÜK SİYASƏTİNİN ROLU**

Samirə Mübariz qızı ALLAHVERDİYEVAQərbi Kaspi Universiteti
Bakı / AZƏRBAYCANsamira.adiu@gmail.com

XÜLASƏ

Yazılanları nəzərə alaraqdan deyə bilərik ki, istər təhlükəsizlik, istərsə də vergilər vasitəsi ilə dövlət büdcəsinin doldurulmasında, xarici ticarət siyasətinin düzgün şəkildə idarə edilməsində gömrük xidməti filtr rolunu həyata keçirir. Bu baxımdan da hər bir dövlətin düzgün şəkildə gömrük sistemini formalaşdırması qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən biridir. Respublikamız da bu istiqamətdə yetərincə böyük irəliləyiş, inkişaf yolu keçmişdir və düzgün formalaşdırılmış bir gömrük xidmətinə sahibdir deyə bilərik. Bu gün də dəyişən qlobal dünyada baş verən proseslərlə əlaqədar hər zaman qanunların daha da təkmilləşdirilməsi, yenilənməsi daha da asanlaşdırılması, tez həyata keçirilməsi istiqamətində (zaman sərfiyyatının azaldılması) yeni addımlar atılır, yeni işlər görülür.

Açar sözlər: xarici ticarət; gömrük siyasəti; tarif tənzimlənməsi; beynəlxalq əmək bölgüsü; proteksionizm; əmtəə nomenklaturası.

**РОЛЬ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УЛУЧШЕНИИ
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ****РЕЗЮМЕ**

Исходя из выше изложенного, можно сказать, что таможенные услуги выполняют роль фильтра в заполнении государственного бюджета посредством обеспечения безопасности, либо посредством налогов, а также в правильном управлении внешнеэкономической политики. С этой точки зрения, одной из основных целей, поставленных перед каждым государством - является правильно сформулировать таможенную систему. Можно сказать, что наша республика значительно продвинулась вперед в этом направлении, прошла путь развития и имеет правильно

сформулированную таможенную службу. Предпринимаются новые шаги в быстрой реализации (сокращение временных затрат) по совершенствованию законов, содействию обновлению законов и неуклонно идти в ногу с процессами, происходящими в меняющемся глобальном мире.

Ключевые слова: внешняя торговля; таможенная политика; регершование тарифов; международное разделение труда; протекционизм; товарная номенклатура.

THE ROLE OF CUSTOMS POLICY IN THE IMPROVEMENT OF FOREIGN TRADE RELATIONS

SUMMARY

Considering the above-mentioned, it worth to note that State Custom Service plays a significant role to accomplish revenue of state taxes and to provide effective security, as well as proper management of foreign trade policy. From this point of view, creation of proper custom service should be one of top priorities for each countries. Carried out latest system of progress in this direction allow us to state that our country has a properly formed custom system. In the current days, number of steps are taken to update, simplify (decrease time consuming) the legislative base of laws in the globally changing world.

Keywords: the foreign trade; customs policy; tariff regulation; International division of labor; protectionism; the nomenclature of goods.

Xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsində gömrük siyasətinin rolu əvəzəilməzdir. Gömrük hər bir dövlətin özəyidir və əsas vergi, gəlir mənbələrindən biridir və həmçinin təhlükəsizliyin əsas başlanğıc mərkəzidir. "Gömrük xidməti hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir"-deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev bu sahənin ölkə həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirmiş, gömrük sisteminin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsini, bu xidmət sahəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasının vacibliyini vurğulamışdır.

Məlumdur ki, iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatına inteqrasiyası ölkəmizə daxili istehsalçıların fəaliyyət bazarının həcminin genişləndirilməsinə, xarici investisiyalardan faydalanmağa, əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılmasına, istər regionda, istərsə də dünyada gedən əsas iqtisadi layihələrdən kənar qalmamasına, dünya dövlətləri ilə iqtisadi, siyasi, hərbi, sosial, mədəni əməkdaşlığın inkişafına və s. şərait yaradır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, açıq tipli iqtisadiyyata keçid dövlətin güclü, çevik müdaxiləsi yolu ilə sistemli iqtisadi və hüquqi islahatları ilə müşayiət edilməzsə, müəyyən

müddətdən sonra inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin xammal əlavəsinə çevrilmək təhlükəsi qarşısında qalırlar. Azərbaycanın gömrük-tarif siyasətinin əsas xüsusiyyəti hər şeydən əvvəl müasir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin gömrük-tarif tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və onun elmi-tədqiqat predmeti kimi mühüm nəzəri metodoloji və praktiki əhəmiyyət kəsb etməsidir. Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, dünya iqtisadiyyatında ölkələrin qarşılıqlı əlaqə və asılılığının güclənməsi, global problemlərin kəskinləşməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin məqsədyönlü tənzimlənməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir. Burada söhbət ilk növbədə ölkələrarası qarşılıqlı ticarət, valyuta-maliyyə və kredit və s. münasibətlərinin, bir sözlə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsindən gedir. Bu əlaqələr sistemində ölkələrin bir-biri ilə iqtisadi əlaqələri və həmin əlaqələrin tənzim olunmasının hüquqi əsasının yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Xarici iqtisadi fəaliyyət hər bir cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisinin güclü faktorlarından biridir və o bu tərəqqini sürətləndirir və ləngidə bilər.

Beynəlxalq əmək bölgüsünü formalaşdırmaq üçün beynəlxalq sferada istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyaşdırılması, bununla da ölkələr arasındakı qarşılıqlı əlaqəni genişləndirmək önəmli şərtlərdəndir. Bəşəriyyət üçün ümumi olan elmi-texniki tərəqqi qanunauyğunluğunun formalaşdırılması Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün (BƏB) inkişaf etməsinin əsasını təşkil edir. Başqa sözlə desək, dünya birliyinə daxil olan ölkələr öz aralarında elmi-texniki, ən yeni məhsul növləri istehsalı, elmi-tədqiqatların və təcrübə konstruktiv işlərinin nəticələrinin mübadiləsi sahəsində əməkdaşlıq etməkdə maraqlıdırlar. Ölkənin hüdudlarından kənarında birgə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin əsas göstəricisindən biri də investorlar öz investisiyalarını xarici müştərək firmalara yatıraraq birgə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmalarıdır. Bu da ölkənin hüdudlarından kənarında birgə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə BƏB-in təsiri ilə istehsalın beynəlmilləşməsinə zəmin yaradır. Dünya iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə ölkələrin əksəriyyətinin iqtisadi, sosial və demoqrafik inkişafı üçün beynəlxalq miqyasda işçi qüvvəsinin və əhalinin miqrasiyası başlıca amilə çevrilir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən mürəkkəb üsürlərindən biri də məhz elə bu səbəbdəndir. Belə ki, onun obyektı insan resurslarıdır və buna görə də, bu da beynəlxalq miqrasiya ilə əlaqədar kəskin problemlər yaradır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin quruluşu və coğrafi istiqaməti, həmçinin, intensivliyi xeyli dərəcədə dövlətin istifadə etdiyi tənzimləmə metodlarından, o cümlədən bu sahədə milli hüquq normalarından asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin XİF-ə təsir etməsinin xarakteri dəyişir, başqa sözlə, onun yuxarı orqanlar tərəfindən birbaşa mərkəzləşdirilmiş, sərt planlaşdırma və **istiqamətləndirici** göstərişlər yolu ilə idarə olunmasından tövsiyə xarakteri daşıyan idarəetmə metodlarına keçilir, əsas etibarilə təsiretmənin dolayı

vasitələrindən istifadə olunur. XİF-in dövlət tərəfindən tənzimlənməsində əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasında ölkənin iqtisadi suverenliyini qorumaq, milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsini stimullaşdırmaq, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunması şərtlərini hazırlamaqdan ibarətdir.

İstehsal prosesinin inkişaf etdirilməsi ölkələr arasındakı əlaqələri daha da rahat vəziyyətə gətirir, yəni istehsalın digər ölkələrə ötürülməsi, göndərilməsi asanlaşır və daha da rahat həyata keçirilir. Hər bir ölkənin istehsal sahəsində yaratdığı yeniliklər, vasitəsilə nəinki öz işlərini asandlaşdırır, bununla bərabər, mübadilə sahəsində əməkdaşlıq etməklə digər ölkələrə inteqrasiyanı gücləndirirlər. Belə ki, ölkələr öz aralarında qurduqları əməkdaşlıq nəticəsində yeni məhsul çeşidlərinin istehsalı, elmi-tədqiqatların və təcrübə nəticələrinin mübadiləsi sahəsində birgə fəaliyyət göstərməyə maraqlıdırlar. Çünki belə olan halda qazancdan əlavə bərabər istehsalın beynəlmilləşməsi ölkənin öz hüduqlarından kənar da tanınmasına və sahibkarlığı inkişaf etdirməsinə şərait yaradır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən mürəkkəb ünsürlərindən biri də odur ki, zaman keçdikcə yeni texnologiyaların kəşfi və tətbiqi, ölkənin iqtisadiyyatının, sosial və demoqrafik inkişafı üçün beynəlxalq miqyasda işçi qüvvəsi və əhalinin miqrasiyası artır və bu da beynəlxalq miqrasiya ilə əlaqədar kəskin problemlər yaradaraq inkişafa maneə məqsədli fəaliyyət göstərir.

Elmi-texniki inqilabın geniş miqyas aldığı indiki şəraitdə BƏB-in təsiri ilə istehsalın beynəlmilləşməsi ona gətirib çıxarır ki, əslində hər şeyə malik olmağa cəhd göstərilməsi heç bir ölkə üçün sərfəli deyil. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının sərfəli inkişafı yalnız BƏB-in üstünlüklərindən istifadə edilməklə mümkündür. Bunlarla yanaşı, ölkələr arasında iqtisadi münasibətlər ya birbaşa, yaxud da müxtəlif beynəlxalq iqtisadi təşkilatların vasitəsilə idarə olunur. Belə təşkilatların əsas fəaliyyəti maliyyə-kredit sahəsində aktivlik göstərməsidir. Bunlara isə bir sıra bankları misal göstərmək olar. Məsələn, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı (DB), Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) və s.

Siyasi müstəqillik əldə olunduqdan sonra dünyada müstəqil iqtisadi və hüquqi subyekt kimi tanınmağa başlanan Azərbaycan ilk növbədə region qonşu dövlətlərindən başlayaraq dünya ölkələri ilə iqtisadi, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrini genişləndirməyə başladı.

Xarici ticarət milli təsərrüfatlar arasında əmtəə və xidmətlərlə mübadilədir. “Xarici ticarət” termini ancaq ayrıca götürülmüş ölkə üçün tətbiq edilə bilər.

Xarici ticarət siyasəti anlayışı altında dövlətin müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə digər ölkələrlə ticarət münasibətlərinə məqsədyönlü təsiri başa düşülür. Xarici ticarət siyasəti dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsidir. Ölkənin idxalat və ixracatına – bir sözlə, xarici ticarət balansına

(XTB) bir-başa təsir edən dövlət siyasətidir. Bu siyasət hər bir dövlətin xüsusi diqqət mərkəzindədir və iqtisadi, siyasi amillərdən asılı olaraq mütəmadi dəyişilir. Nəticə olaraq əgər XTB-nın qiyməti müsbət yekunlaşdırılırsa deməli bu dövlətin ixrac yönümlü siyasətinin müsbət istiqamətdə irəliləyişinin göstəricisidir. Bu səbəbdən də ixrac yönümlü proseslərin inkişaf etdirilməsində hər bir dövlət maraqlıdır və bunun üçün güclü səylər göstərilir. Bununla ən önəmli və effektiv üsullarından ikisi gömrük tarifi (və ya idxal rüsumu) və idxal kvotasıdır. Bildiyimiz kimi tarif idxal olunan məhsullar üzərinə qoyulan vergidir, hansı ki, nəticədə idxalatın azalmasına gətirib çıxardır. İdxal kvotası isə import olunan məhsulların həcmi üçün nəzərdə tutulan limitdir və nəticə baxımından gömrük tarifi ilə eyni xüsusiyyətə malikdir.

Gömrük siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla bərabər, həm də respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən effektiv istifadə edilməsi ilə daxili bazarın müdafiəsi üçün proteksionizm (*proteksionizm* – bu terminin xüsusi şərti odur ki, dövlətin yerli istehsalçılara inhisar hakimiyyəti üçün maliyyə dəstəyi verməsi ilə milli rifah yüksəlir) siyasəti məsələlərinin həlli, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həllinə təkan vermək məqsədi güdür.

Yeniləşən iqtisadi şəraitdə dövlətlərarası iqtisadi və siyasi əlaqələrin çoxşaxəli forma alması ölkənin iqtisadi maraqlarına müsbət təsiri olduğu kimi həm də mənfi istiqamətdə təsir göstərir. Xüsusilə də xarici ticarət dövriyyəsində artımın olması və bu artımın daxilində də ixracın idxalı üstələməsi ölkə iqtisadiyyatının təməlinin möhkəm qoyulması baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir, bu sahədə daha geniş əlaqələrin yaranmasına təkan verir, lakin bununla yanaşı ümumi olaraq bir o qədər də mürəkkəb vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Bu istiqamətdə də dövlətin iqtisadi tənzimlənmə alətləri içərisində əsas olaraq gömrük fəaliyyətinin əhəmiyyəti danılmazdır. Daxili bazarda rəqabətin artırılması, yerli istehsalçıları xarici təsirlərdən qorumaq, istehlakçıların tələbatını yerli istehsalatla təmin etməyə çalışmaq və bu məqsədlə ölkənin gömrük sərhəddinin əsas amillərdən biridir. Hər kəsə məlum olduğu kimi ölkəmiz tarixi ipək yolunun mərkəzində yerləşir və buna görə də respublikamızda ticarət əlaqələrinin qurulması və inkişafı daha da səmərəli şərait yaradır.

Son illər gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması gömrük məntəqələrində hüquq pozuntularının aşkarlanmasında mühüm rol oynamışdır. Müxtəlif illər üzrə gömrük orqanları tərəfindən aşkarlanmış qanun pozuntularının ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar (cədvəl-1.).

Cədvəl 1.

Gömrük orqanları tərəfindən aşkarlanmış bəzi hüquq pozuntularının strukturu
[3, s. 1-2-3-4-5]

Göstəricilər	İllər				
	2012	2013	2014	2015	2016
Aşkar olunmuş faktların sayı	87	133	158	213	130
Tutulmuş narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin miqdarı (qramla)	136876	135376,7	178369,9	91463,446	1136153,3945
Tutulmuş narkotik vasitələrin miqdarı(qramla)	122035	125170,799	178144,612	90014,677	1136025,015
Psixotrop maddələrin miqdarı(qramla)	14840,7	10205,924	225,312	166,057	107,5795
Tutulmuş şəxslərin cəmi (nəfər)	110	152	186	250	162
Kişi	103	138	160	220	143
Qadın	7	14	26	30	19

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri global geoiqtisadi məkanda cərəyan edən yeni təzahür və tendensiyalara paralel reaksiya kimi yeni təsərrüfat proseslərinə aktiv müdaxiləsi və qoşulmasıdır. 1990-cı illərdə dünya təsərrüfatının inkişafı bir sıra amillərlə bağlı olmuşdur. Bunlara ən birincisi istehsalda, nəqliyyatda, beynəlxalq kommunikasiya sfera və əlaqələrdə yeni texniki çevrilişləri meydana çıxarmış Elmi Texniki Tərəqqinin (ETT-nin) davamlı inkişafı aiddir. Azərbaycanın müstəqillik qazanması ona beynəlxalq hüququn tam hüquqlu subyekti olması üçün şərait yaratdı. Keyfiyyətə yeni şərait bütün fəaliyyət sahələrində ölkəmizin müstəqil siyasət yeritməsini şərtləndirərək, dünyanın demək olar ki, bütün ölkələri ilə bərabər hüquqlu əməkdaşlıq əsasında münasibətlər qurmağa sövq etdi. Bu zaman inkişaf etdirilməsi zəruri olan ən ümdə və vacib münasibətlərdən biri heç şübhəsiz ki iqtisadi münasibətlərdir.

Son illər Azərbaycan Respublikasının “Gömrük Məcəlləsi”nə [2] və “Gömrük tarifi haqqında” [5, 20-ci maddə] Qanununa uyğun olaraq gömrük tarifləri mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi yolu ilə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkədə rəqabətə davamlı məhsulların istehsalının inkişafı üçün lazımi şəraitin yaradılması və daxili bazarın qorunması məqsədilə ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında AR Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə bir sıra əlavə və dəyişikliklər qəbul edilmişdir. Bu əlavə və dəyişikliklərdə müəyyən edilib ki, Azərbaycan Respublikasının “Gömrük tarifi haqqında” Qanununa [5, 20-ci maddə] əsasən aşağıdakılar gömrük idxal rüsumuna cəlb olunmur:

- Beynəlxalq təşkilatların, xarici dövlətlərin hökumətlərinin, habelə dövlətlərarası və hökumətlərarası sazişlərə əsasən xarici hüquqi və fiziki şəxslərin ayırdıqları əvəzsiz maliyyə və texniki yardımları, qrantlar, kreditlər və borclar, həmçinin bu kreditlər və borclar hesabına həyata keçirilən layihələrdə Azərbaycan tərəfinin payı hesabına idxal olunan mallar;
- Təmənnasız paylanması üçün humanitar yardım kimi fiziki şəxslər tərəfindən gətirilən mallar;
- Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, bu sahəyə dövlət dəstəyinin daha da gücləndirilməsi, yeni və müasir texnologiyaların təşviq edilməsi məqsədi ilə idxal edilən mal-qara və bu kimi kənd təsərrüfatının inkişafına lazımlı idxal malları və s.

Məlumdur ki, nomenklatura – elm, texnika, praktiki fəaliyyətin müəyyən sahələrində işlədilən terminlər, adlar sistemidir. Əmtəə nomenklaturası – gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və bəyannaməçilərin öz professional fəaliyyəti zamanı rastlaşdıqları malların adlarının məcmusudur.

Hər bir dövlətin iqtisadi əlaqələrlə xarakterik olan özünəməxsus vəzifələri vardır. Ələxsus da ki, qloballaşma prosesinin hər gün daha da sürətləndiyi belə bir iqtisadi şəraitdə, genişlənən xarici iqtisadi əlaqələr və siyasi tədbirlərin reallaşdırılmasına nail olmaq mühüm zərurətə çevrilmişdir. Belə əsaslı, özünəməxsus proseslərin tərkibində dövlətin təşkilatçılığı ilə keçirilən iqtisadi siyasətin önəmli komponentlərindən biri də gömrük siyasətidir. Gömrük siyasəti ölkənin ümumi iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir desək yanlışdır. Bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı şəraitində gömrük siyasəti daxili bazarın formalaşmasında əsas faktordur. Belə ki, gömrük siyasəti milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də formalaşmaqda olan Azərbaycan iqtisadiyyatını kənar təsirlərdən qorumaq məsuliyyətini də özündə ehtiva edir.

Hazırkı iqtisadi şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyət hər bir cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisinin güclü faktorlarından biridir və o bu tərəqqini sürətləndirir

və ləngidə bilər. Bu fəaliyyətin milli iqtisadiyyata, milli maraqlara müsbət təsiri onda olur ki, o dövlət tərəfindən düzgün tənzimlənməklə ixracı stimullaşdırma bilsin, ölkənin ixrac potensialını artırsın, yəni ixrac yönümlü istehsal sahələrinin inkişafına diqqət yetirilsin. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyəti praktiki olaraq dünyanın bütün ölkələrində mövcuddur. Lakin onun miqyası, forma və metodları hər bir ölkədə qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə, ölkənin müasir dünyada yerinə və roluna, habelə dövlətin xarici və daxili siyasətinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Məhz bu məqamlar mövzunun aktuallığını şərtləndirir. Tədqiqatın predmeti xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı yeni tendensiyalar, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində hüquqi mexanizmin, həmçinin bu tənzimlənmə prosesində milli, dövlətlərarası və beynəlxalq hüququn yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsini təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Ə. Həsənov “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti”. Bakı, 2005, səh.178-201.
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı. 2013,
3. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı. 2001
5. «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanunu, Bakı. 2013
6. «Normativ hüquqi aktlar haqqında» AR Qanunu, Bakı. 2000